

Dette gælder hele bogen, der for størstedelen består af en lang række præsentationer af og diskussioner om dels problemerne vedrørende den demokratiske proces, dels demokratiets begrænsninger og muligheder.

Som eksempler behandles og endevendes problemet, om demokratiet medfører flertals- eller mindretalsstyre, spørgsmålet om retfærdiggørelse af udelukkelse fra den demokratiske proces, som en stor del af befolkningen, nemlig børnene, efter Dahls mening berettiget rammes af og spørgsmålet, om hvorvidt indførelsen af den demokratiske proces og videreudviklingen af den nuværende »polyarkiske proces« kræver visse betingelser.

Alle diskussionerne ender mere eller mindre implicit med konklusionen: Demokratiet kan ikke i praksis leve op til sit ideal, men er alligevel at foretrække; der findes ikke noget bedre alternativ. Derfor er det også en styrke, at »demokratiets udvikling« på en forholdsvis kort og overskuelig måde bliver gennemgået. Denne gennemgang er også nødvendig, da Dahl i slutningen af bogen opstiller nogle problemstillinger vedrørende de »polyarkiske« landes videre udvikling henimod »et udvidet demokrati«. Et af disse er størrelsen, som kunne være årsag til en diskussion af betydningen af decentralisering. Dette berører Dahl kun sporadisk, hvorimod et velkendt tema, »hvordan hænger økonomisk og politisk lighed sammen?«, bliver behandlet. Nødvendigheden af en demokratisering af den økonomiske orden skal ikke opfattes som et mål i sig selv, men nærmere et instrument, hvormed politisk lighed på bedste måde opnås. Politisk lighed er nemlig en betingelse for (og en konsekvens af) den demokratiske proces, hvorfor man efter Dahls mening må diskutere om »indkomst, rigdom og økonomiske position« er politiske ressourcer. Han svarer ikke helt entydigt på dette spørgsmål, slet ikke hvis man sammenligner svarene med hans tidligere ret kategoriske holdninger til økonomisk demokrati, men alligevel er man ikke i tvivl om, at han mener, at den økonomiske orden bør demokratiseres, og at ikke mindst borgerne i »et udvidet demokrati« vil efterspørge denne demokratisering, også selv om denne skulle have mangler.

Demokrati, siger Dahl, er altså en værdi i sig selv, et fælles gode, hvorfor den demokratiske proces ikke bare skal opfattes som en proces, men også substantielt. At man så som »demokrat« må finde sig i at være »en frustreret demokrat« på grund af de uundgåelige og indbyggede imperfektioner, må man lære at leve med. Med Dahls bog er det lettere.

Ulrich Lauridsen
stud.scient.pol.

Jørgen Dalberg-Larsen, *Lovene og livet*, København: Akademisk Forlag, 1990, 336 s., kr. 246,00.

Rettssociologiens berettigelse ligger ifølge forfatteren deri, at den udgør en konstant udfordring til selvkritik, fornyelse og perspektivudvidelse. Det er forfatte-

Dette gælder hele bogen, der for størstedelen består af en lang række præsentationer af og diskussioner om dels problemerne vedrørende den demokratiske proces, dels demokratiets begrænsninger og muligheder.

Som eksempler behandles og endevendes problemet, om demokratiet medfører flertals- eller mindretalsstyre, spørgsmålet om retfærdiggørelse af udelukkelse fra den demokratiske proces, som en stor del af befolkningen, nemlig børnene, efter Dahls mening berettiget rammes af og spørgsmålet, om hvorvidt indførelsen af den demokratiske proces og videreudviklingen af den nuværende »polyarkiske proces« kræver visse betingelser.

Alle diskussionerne ender mere eller mindre implicit med konklusionen: Demokratiet kan ikke i praksis leve op til sit ideal, men er alligevel at foretrække; der findes ikke noget bedre alternativ. Derfor er det også en styrke, at »demokratiets udvikling« på en forholdsvis kort og overskuelig måde bliver gennemgået. Denne gennemgang er også nødvendig, da Dahl i slutningen af bogen opstiller nogle problemstillinger vedrørende de »polyarkiske« landes videre udvikling henimod »et udvidet demokrati«. Et af disse er størrelsen, som kunne være årsag til en diskussion af betydningen af decentralisering. Dette berører Dahl kun sporadisk, hvorimod et velkendt tema, »hvordan hænger økonomisk og politisk lighed sammen?«, bliver behandlet. Nødvendigheden af en demokratisering af den økonomiske orden skal ikke opfattes som et mål i sig selv, men nærmere et instrument, hvormed politisk lighed på bedste måde opnås. Politisk lighed er nemlig en betingelse for (og en konsekvens af) den demokratiske proces, hvorfor man efter Dahls mening må diskutere om »indkomst, rigdom og økonomiske position« er politiske ressourcer. Han svarer ikke helt entydigt på dette spørgsmål, slet ikke hvis man sammenligner svarene med hans tidligere ret kategoriske holdninger til økonomisk demokrati, men alligevel er man ikke i tvivl om, at han mener, at den økonomiske orden bør demokratiseres, og at ikke mindst borgerne i »et udvidet demokrati« vil efterspørge denne demokratisering, også selv om denne skulle have mangler.

Demokrati, siger Dahl, er altså en værdi i sig selv, et fælles gode, hvorfor den demokratiske proces ikke bare skal opfattes som en proces, men også substantielt. At man så som »demokrat« må finde sig i at være »en frustreret demokrat« på grund af de uundgåelige og indbyggede imperfektioner, må man lære at leve med. Med Dahls bog er det lettere.

Ulrich Lauridsen
stud.scient.pol.

Jørgen Dalberg-Larsen, *Lovene og livet*, København: Akademisk Forlag, 1990, 336 s., kr. 246,00.

Rettssociologiens berettigelse ligger ifølge forfatteren deri, at den udgør en konstant udfordring til selvkritik, fornyelse og perspektivudvidelse. Det er forfatte-

rens overbevisning, at retssociologiens praktiske betydning ligger i, at den præsenterer nye synsvinkler på retten og de juridiske problemer, og at disse nye synsvinkler, som især findes inden for den teoretisk orienterede retssociologi, indirekte kan påvirke opfattelsen af praktiske problemer og deres løsning. Bogens måde at anskue retten på bryder med andre ord med den form for retstænkning, som traditionelt har præget jurastudiet og det juridiske fagområde.

Der er ikke tvivl om, at Jørgen Dalberg-Larsen er stærkt inspireret af Jürgen Habermas og ikke mindst dennes *Theorie des kommunikativen Handelns*, herunder teorien om den indre kolonialisering og retliggørelsen af livsverdenen. Teorier som på elegant vis kombineres med Thomas Højrup's livsformsbegreb. I bogens første kapitel bestemmes faget retssociologi som en »bindestregsvidenskab«, der har sit genstandsfelt til fælles med retsvidenskaben og sin approach og metode fra sociologien og politologien. Fagets historiske udvikling kortlægges i overensstemmelse med bogens historiske perspektiv, og der knyttes en række kommentarer til fagets praktiske betydning og dets metode. Endelig præsenteres disciplinens hovedproblemstillinger, nemlig den genetiske og operationelle retssociologi. Hvad er rettens årsager og konsekvenser? Hvilken rolle kan retten eventuelt spille som middel til social forandring?

I det andet kapitel gives en – om end noget summarisk – oversigt over generelle teorier om forholdet mellem ret og samfund. Fremstillingen tager udgangspunkt i sociologiens klassikere Marx, Weber og Durkheim. Hertil kommer navne som Parsons, Merton, Niklas Luhman og endelig Jürgen Habermas, som forfatteren tilsyneladende dvæler ved med nogen forkærlighed. Det er en interessant fremstilling; men det kan dog undre læseren, at Günter Teubner og dennes teori om den reflektive ret ikke har fået en mere selvstændig placering i denne sammenhæng. Teubners teori præsenteres først i det afsluttende kapitel.

Bogens andet hovedafsnit har i vid udstrækning karakter af generel samfundslære tillempt det behov, der må forventes at være hos bogens målgruppe. Kapitlerne retter opmærksomheden mod de vigtigste retlige aktører og retlige institutioner herunder den juridiske profession, lovgivningsmagten og lovene, domstolene og endelig forvaltningen. Kapitlerne i bogens andet hovedafsnit indeholder en række interessante diskussioner af retliggørelsestendenser, ændringer i rettens karakter, herunder den øgede brug af rammelovgivning, deregulering og endelig en af de retsikkerhedsmæssige problemstillinger, der knytter sig til forholdet mellem skøn og regel i forvaltningens afgørelser.

De følgende tre kapitler behandler overordnede retssociologiske problemstillinger, henholdsvis genetisk og operationel retssociologi.

Den genetiske retssociologi drøftes med udgangspunkt i en diskussion af magtbegrebet. Fremstillingen er blandt andet baseret på Steven Lukes analyse af magtbegrebet. Det er i og for sig udmærket. Jeg er dog en smule skuffet over ikke at se referencer til eksempelvis Gudmund Hernes – ikke mindst fordi jeg mener, at byttemagtsmodellen kunne bidrage med nogle interessante vinkler på emnet. Kapitlet rummer en række interessante casestudier, som på udmærket vis illustrerer og eksemplificerer teorierne om rettens årsager. Egentlig empirisk afprøvning er der ikke tale om, hvilket læseren også gøres opmærksom på.

Den operationelle retssociologi præsenteres på baggrund af en typologi over rettens virkninger og over hvilke forhold, der har betydning for loves virkning. Dernæst drøftes nogle af de metodeproblemer, som knytter sig til det at udrede virkningen af enkelte love. Metodediskussionen synes dog at være noget summarisk. Herefter præsenteres seks casestudier som illustrerer og eksemplificerer de opstillede typologier. Præsentationen af den operationelle retssociologis problemstillinger munder ud i en diskussion af legalstrategidebatten – spørgsmålet om retten som middel til varetagelse af forskellige sociale gruppers interesser.

I forbindelse med den operationelle retssociologi tematiseres endelig spørgsmålet om lovgivning som middel til social forandring. Dette spørgsmål behandles på basis af en analyse af to cases. For det første de skandinaviske velfærdssamfund og spørgsmålet om, hvilken rolle lovgivningen har spillet som middel til at realisere den skandinaviske velfærdsmode. For det andet analyseres lovgivningens rolle i udviklingslandene, herunder lovgivningens rolle i udviklings- eller moderniseringsprocessen. Konklusionen lyder, at rettens muligheder for at påvirke det omgivende samfund i høj grad afhænger af, hvor stærkt og hvor positivt retten overhovedet står i befolkningens bevidsthed. Her kunne man så passende spørge om, hvad der er afgørende for, hvor stærkt og hvor positivt retten står i befolkningens bevidsthed, og hvad der er afgørende for, om retten opfattes som et legitimt fænomen? Disse spørgsmål forbliver desværre delvist ubesvarede.

Det afsluttende kapitel tager spørgsmålet om de generelle træk i retsudviklingen op til drøftelse. Drøftelsen er stærkt præget af Habermas' samfundsteori og Teubners teori om den refleksive ret. Dalberg-Larsen ser flere træk og muligheder i den igangværende samfunds- og retsudvikling. For det første en fortsættelse af de nuværende stats- og retliggørelsestendenser. For det andet privatisering og deregulering. Og endelig for det tredje en udvikling i retning af den refleksive ret, hvor rettens primære funktion er at tilvejebringe nogle rationelle rammer for selvforvaltning.

Dalberg-Larsen opfatter fremtiden som åben – vi er selv med til at skabe den. Men der er ingen tvivl om, at han har mest sympati for den sidste udviklingsmulighed, og der er vel næppe heller tvivl om, at han gerne vil tro godt om rettens og retssystemets muligheder for at præge udviklingen. Man går derfor ikke for vidt ved at sige, at forfatteren til *Lovene og livet* er moderat retsoptimist.

Bogen er inspirerende og lever dermed op til et af de væsentlige krav, som man må stille til en lærebog. Alle de væsentligste retssociologiske problemstillinger er repræsenteret, samt en række særlige metodeproblemer. Skulle man pege på en enkelt svaghed, bliver det bogens omgang med empirien. Bogen er udstyret med en række casestudier af blandt andet miljølovgivning, arbejdsmiljøregulering, ligestillingslove, forbrugerlovgivning, straffelovgivning mm., som udmærket illustrerer de overordnede teoretiske problemstillinger. Men det empiriske materiale anvendes som sagt oftest blot til at illustrere og eksemplificere teorierne og modellerne, hvorved disses svagheder muligvis ikke eksponeres i tilstrækkelig grad.

Søren Peter Iversen
Handelshøjskole Syd Sønderborg